

STÄMPELSAMLARE OCH STÄMPELSAMLINGAR

Av Björn Sylwan

Björn Sylwan är född 1946 i Falun. Efter fil kand i Uppsala med konsthistoria som huvudämne kom han till Postmuseum 1976. I Postmuseum har han främst arbetat med de filatelistiska samlingarna och har idag ansvaret för bl a samlingarna av klassiska svenska frimärken.

Om författaren

Från början var jag främst intresserad av grafisk konst i allmänhet och frimärken och frimärksframställning i synnerhet. Om stämplor på frimärken visste jag knappast någonting före 1976 och att man kunde samla sådant med något särskilt intresse eller behållning föresvävade mig inte. Genom kontakt med hyggliga och kunniga kollegor och filatelikamrater kom jag att sakta introduceras i stämpelsamlandets mysterier och började, närmast motvilligt, att samla stämplor från hem-landskapet Dalarna. Men bara på Oscarsmärken – det låg i tiden då! Hade jag börjat nu hade jag kanske valt ett annat avsnitt. Jag skulle gärna bredda mig till andra emissioner men tid och pengar vill inte räcka till. Oscarsavsnittet har emellertid redan det berett mig mycket glädje – med tiden har jag hopbragt en värdemässigt anspråklös men välvårdad samling. Där finns åtskilliga luckor – en del går väl att fylla efter hand men några förblir tomma utan att det bekymrar mig alltför mycket.

– Jag är född och uppvuxen i Dalarna och tycker mig vara rätt väl bekant med landskapet. Ändå har jag i min enkla och amatöristiska roll som hembygdssamlare gång på gång blivit förbluffad och överraskad, ofta fått nyfikenhet och vetgirighet stimulerad. Jag tror de flesta som gett sig poststämplarna i våld känner igen reaktionerna. Var och en från sina trakter: »Va, ligger Avradsberg, Emån eller Vad i Dalarna, dom har jag aldrig hört talas om!», »Tänk att Vikarbyn har hetat Ickholmen förut, och Insjön hette Tunsta under en period och Skräcka är det gamla namnet på Ulfshyttan», »Egendomligt att Stora Skedvi stavade Schedvi på 1800-talet» och »Så synd att man ändrat Häradsbygden till Leksand 2 och nog kunde väl gamla anrika Ornäs att sluppit namnändras till Borlänge 9».

– Samlandet och studiet av stämplarna låter de gamla ortsnamnen komma oss till mötes, det bjuder oss på resor till det förflutna och ger upphov till mångahanda reflektioner.

I begynnelsen

– Då intresset för frimärkssamlandet började sprida sig i Sverige för ungefär 100 år sedan var det naturligt att samla internationellt. Vid 1880-talets slut hade ca 50 olika svenska frimärken kommit ut. Alla kurserade i

princip fortfarande och närmare hälften av dem gick att köpa nominellt på postkontoren.

Till de ordinarie frimärkena kom Tjänste- och lösenmärken — nästan lika många till antalet. Men även om dessa räknades in och helsakerna, vars urklippta valörstämplar ofta bereddes plats i frimärksalbumen, så räckte ett enstaka lands utgivning inte till.

De flesta album omfattade hela världens frimärken. Ju exotiskare länder — desto bättre. I frimärkstidningarna före och omkring sekelskiftet vimlar det av nyhetsanmälningar från Labuan, Oil Rivers och New South Wales, otaliga andra »antipodiska länder» inte att förglömma — många sedan länge namnändrade eller uppslukade i större statsbildningar.

Frimärken från dessa fjärran platser sändes vanligen via agenter på platsen till de stora frimärkshandlarna i Centraleuropa, Storbritannien och USA vilka sålde dem vidare till de nyhetstörstande samlarna. Dessa frimärken som ju jämfört med våra egna svenska var bildmässiga, färgrika och fantasieggande såldes ibland ostämplade. Vanligast var dock att de såldes orderstämplade.

Stämplat eller ostämplat

— De flesta samlare föredrog nämligen stämplat material. (Undantag fanns naturligtvis!). Enligt den klassiska definitionen hade endast ett stämplat frimärke fullgjort sin postala plikt. De ställde sig i allmänhet billigare att förvärva. Dessutom ansågs makuleringen ge ett visst skydd mot förfälskningar: »Afstämplingen skyddar derjemte samlaren för falsifikater. Huru fint och noggrant dessa senare än äro gjorda hafva de dock sin Achilleshääl: afstämplingen! I allmänhet lägga fabrikanterna af falska frimärken ej så stor vikt vid stämplingen, hvadan den ock får ett temligen stereotyp utseende. Huru många falsifikater hafva ej blifvit upptäckta blott på afstämplingen! Runda ringar och punkter användas med förkärlek, mera sällan med ort och dato. På så sätt kommer den falska stämpeln att skydda samlaren från inköp af dylika märken.» (Tidning för frimärkssamlare nr 6 1887).

Artonhundratalets frimärkssamlare samlade stämplat. Däremot samlade han (för det var en han — än mer än nu) inte stämplat! De som systematiskt ägnade sig åt de svenska poststämplarna vid seklets början kan säkert räknas på ena handens fingrar. I den handbok som gavs ut över de svenska frankotecknen vid frimärkenas 50-årsjubileum 1905 behandlas makuleringstämplarna mycket kortfattat och översiktligt — detta trots att boken inom andra avsnitt är utomordentligt noggrann och uttömmande. I många stycken är den fullt användbar även för nutida filatelister.

Sålunda var litteraturen om de svenska stämplatarna länge mager. Inte ens i fackpressen togs de upp till behandling annat än undantagsvis. Och när det skedde var det oftast med en tidstypisk slagsida för det kuriösa, det nyckfullt avvikande. Jag erinrar mig en artikel som rätt utförligt beskrev en stor svensk stämpelsamling vid seklets början (troligen Astley Levins som

behandlas mer här nedan). Från kollektionen, späckad med vackra och intressanta sällsyntheter enligt vår uppfattning, har reportern valt att koncentrera sig på en mer harmlös egendomlighet — en vanlig men något suddig stämpel från Kolbäck som med lite god vilja kunde tolkas som Kolsäck.

ASTLEY LEVIN

Astley Levin var en av landets tidigaste samlare av poststämplar och lämnade en storartad donation till Postmuseum.

Astley Levin

— Den främste av det svenska stämpelsamlandets pionjärer var prof Astley Levin (1852–1931). Levin var medicinare, han utvecklade främst faderns intresse för sjukgymnastik och kurortsterapi. Han tillhörde också, jämsides med Viktor Balck, den svenska idrottsrörelsens föregångsmän. Denne mångsidige begåvning började samla frimärken redan på 1860-talet. Han hopbragte väldiga och dyrbara samlingar över de europeiska ländernas

frimärken. Då han 1896 avyttrade sin samling hade han Europa komplett, undantagandes 4 märken!

Omkring 1910 inledde Levin sitt stämpelsamlade. Han bestämde sig för att söka få tag i ett stämpelavtryck, oberoende av vilket slags frimärke det satt på, från varje svensk postanstalt under varje år den varit öppen från 1855 till 1910. Det var en ofantlig målsättning och trots att Levin hade mängder av eget material och tillgång till samlarkollegors och handlares förråd kunde den naturligtvis inte fullföljas hundra procentigt.

I stort uppslagna annonser i 1910-talets Svensk Filatelistisk Tidskrift sökte Levin efter särskilt ovanliga stämpelavtryck, främst från mindre orter under skilling banco-perioden 1855–58. Åtminstone 4 skill-valören var ju då ännu något av ett massvaremärke och lucka efter lucka kunde fyllas i de stora album som Levin hade specialbeställt för sina samlingar.

Albumens huvuddel omfattade ortstämplar från alla postanstalter, samtida eller upphörda. Men dessutom fanns där ångbåtsstämplar, järnvägsstämplar och lantbrevbärarstämplar. Särskilt intresse visade Levin för Stockholms vildvuxna flora av postala stämplat. Hans samlade rön om dessa utgavs år 1918 i boken Stockholms Poststämplar 1686–1910.

Astley Levin samlade in material metodiskt. I annonser i SFT sökte han begärliga avtryck på skilling banco-frimärken. Ur Svensk Filatelistisk Tidskrift nr 7 1914.

av slitage och stöldrisk kommer den att mikrofilmas i en framtid för att på detta sätt finnas tillgänglig för kommande studier.

Av naturliga skäl dominerar basvalörerna för inrikes brev: 4 skill bco, 12 öre Vapentyp, 12 öre Ringtyp och 10 öre Oscar II boktryck resp koppartryck. Här och var bryts dock symmetrin av mer oväntade, udda valörer. Någon gång dokumenteras ett avstämplingsår med ett klipp från en helsak. Eftersom samlingen är just en stämpelkollektion är avtrycken oftast goda eller mycket goda, ibland lyxbetonade. Själva frimärkena är oftast felfria men märken förekommer med rätt stora defekter, riss, tunna fläckar eller felande tänder. Undantagsvis fanns hela försändelser uppsatta på albumbladens baksida.

Axel Wigforss inledde sitt stämpelsamlande redan 1881. Resultatet av mer än ett halvt sekels samlarnit överlämnades till Postmuseum efter hans död 1954.

Axel Wigforss

– En annan stämpelsamlande pionjär som donerat sitt livsverk till Postmuseum är Axel Wigforss (1876–1954). Han var kusin till statsmannen Ernst Wigforss, född i Karlshamn och apotekare till yrket. Större delen av sitt liv var han bosatt och verksam i Halland och Göteborg men levde de sista åren i Stockholm.

I bokverket *Filatelien och dess män* (Uppsala 1943) presenteras ett par tusen filatelister med korta biografiska notiser och, oftast, porträtt. Om Wigforss ges följande upplysningar: »W. har samlat sedan 1888, intresserar sig för Europa samt specialsamlar sedan 1891 Svenska poststämplar. Samlingen är upplagd efter eget system och uppgår till ca 20 000 stämplat på ca 200 000 märken. I samlingen ingår också helsaker före frimärkenas tid...»

Typisk albumsida från Axel Wigforss' donation.

– Man noterar att Wigforss, ehuru 24 år yngre än Astley Levin, inledde sitt samlande av stämplat långt före denne (endast 15 år gammal). Med begreppet *helsaker* förstås här säkert *helbrev* i allmänhet.

Axel Wigforss' stämpeldonation till Postmuseum omfattar ett trettioalbum med klämfjäderpärmar och dessutom en ansenlig mängd sorterad och osorterad massvara och dubbletter. I likhet med Levin har han i princip sökt belägga varje svensk postanstalt under varje år den varit öppen, med läsbara avtryck. Samlingen täcker en nästan hundraårig period, från 1855 till 1947. Den innehåller fler luckor än Levin-samlingen på det äldre materialet och har sin styrka inom de avsnitt Levin upphört att dokumentera, nämligen Gustav V i medaljong och bandmärken, dvs frimärken utgivna efter 1920.

Wigforss' donation har hanterats annorlunda än Levins. De många albumen är genom pärmkonstruktionen och bladens stora format och tunna papper ytterst ömtåliga. På museet monteras materialet därför om fortlöpande och de olika orterna sätts på stadiga blad med beledsagande korta texter. På det sättet kan åtskilliga postanstalters stämplat lånas ut och visas, tex i samband med 100-årsjubileer och vid andra evenemang. Ännu har bara en mindre del av samlingen hunnit bearbetas på detta sätt. Målet är att i framtiden göra större delen av samlingen utlåningsbar.

Axel Wigforss tycks till största delen ha samlat i det tysta. Han publicerade sig föga eller ingenting i eget namn och hans bortgång i maj 1954 nämns endast med notering av hans namn och medlemsnummer i Sveriges Filatelistförenings (nuv Förbund) tidning *Svensk Filatelistisk Tidskrift*. Han hade emellertid tidigt kontakt med sin samlarkollega Astley Levin och avtackas särskilt i dennes förord till Stockholms Poststämplat för sitt medarbetarskap. Den boken utgavs, som tidigare nämnts, år 1918. Tjugo år senare, år 1938, blir Wigforss åter nämnd med tacksamhet i förordet till en bok om stämplat.

Detta företal inledde *Handbok över svenska post- och makuleringsstämplat 1855–1937*. Den var utgiven av Sveriges Filatelistförening och var det första försöket att i bokform på ett systematiskt och utförligt sätt gruppera och beskriva de svenska stämplat.

Herman Schultz-Steinheil och 1938 års stämpelhandbok

– Författare till detta epokgörande arbete var Herman Schultz-Steinheil (1895–1976), vid utgivningstillfället kapten vid Kungl Karlborgs Luftvärnsregemente. Han är den tredje i denna inventering av tidiga stämpelentusiaster och bildar en länk in i vår egen tid.

Schultz-Steinheil hade börjat specialisera sig på stämplat 1927. Han byggde upp en mycket omfattande samling och deltog och prisbelönades vid flera utställningar, även internationellt, med denna. Mycket ovanligt för en utställare på 1930- och 40-talet! Han anförtröddes viktiga poster inom

Herman Schultz-Steinheil, administratör och stämpelsamlare. Han skapade Frimärkets Dag i Sverige 1944, var huvudansvarig för STOCKHOLMIA 55 och var upphovman till normalstämpelsystematiken.

Filatelist-förbundet och var dess ordförande 1946–61. Vid den perfekt genomförda världsutställningen »Stockholmia 55» var han arbetsutskottets ordförande.

Herman Schultz-Steinheil införde i 1938 års handbok begreppet Normalstämplar. Denna, för stämpelforskaren avgörande gruppering, innebar att stämplat med snarlik utformning sammanfördes i särskilda avsnitt. De kriterier som främst avgjorde en poststämpels placering var ramens utseende (cirkulär eller fyrkantig, heldragen eller punkterad etc), bokstävernas stilsort samt årtalets placering (helt eller delat, fullständigt eller avkortat etc). I princip utformades sviten av normalstämplar så att de äldsta fick de lägsta numren och nyare typer försågs med högre nummer. Då Schultz-Steinheil inriktade sig på frimärkstidens stämplat fick den s k bågstämpelein

nr 1. Denna introducerades ju under förfilatelistisk tid men användes även under tidig frimärkstid vid ett 15-tal postanstalter i landet. Vår enda rektangulära stämpel, den s k fyrkantstämpeln fick normalstämpelnummer (Nst) 2 av Schultz-Steinheil. Nummer 3 gav han en egendomlig, rund men ramlös stämpel utformad i antikva. I handbokens beskrivning anges den som känd endast från Eskilstuna under den begränsade perioden 1855–58 – således skill bco-frimärkenas epok. Senare rön har emellertid visat att Eskilstunaavtryckens egendomliga utseende helt enkelt uppstått genom att en stamp av gängse typ (Nst 10) helt enkelt tappat cirkelramen. Sådana skador är kända även från andra orter.

1952 års stämpelhandbok

— Det utomordentliga arbetet med den första stämpelhandboken kom självfallet att öka samlarnas intresse för de svenska poststämplarna. Under den följande tioårsperioden gjordes en mängd nya upptäckter och erfarenheter. Behovet av en ny och moderniserad handledning gjorde att Sveriges Filatelist-Förening år 1947 tillsatte en arbetsgrupp att utarbeta en. Man tillsatte en kommitté under ledning av Schultz-Steinheil. Denna bestod i övrigt av en grupp erfarna och kunniga frimärkssamlare och stämpelspecialister. De förfilatelistiska stämplarna behandlades främst av Curt Haij och Filip Tillman. Den övriga delen av handboken utformades av Carol Hallberg (som också utförde merparten av stämpelritningarna), David Palmér, Hugo Sjöberg och Axel Wigforss. Herman Schultz-Steinheil var sammanställande och teknisk redaktör för handboken. Även om denna nyare handbok (den utkom 1952) är betydligt utökad och omredigerad jämfört med 1938 års bygger dess principer alltså på denna. Den grundläggande tanken med normalstämplar har man bibehållit. Numreringen av dem har omarbetats, man inriktar sig inte som tidigare enbart på frimärkstidens stämplat utan strävar efter en fullständig redovisning av våra makuleringsstämplar från begynnelsen. Förordet redovisar: »Det ökade intresset för förfilatelistiska stämplat samt den omständigheten, att de yngre typerna av dessa även använts som makuleringsstämplar på vapenemissionerna, gjorde det naturligt, att en utförlig redogörelse för stämplat och stämpeltyper före frimärkenas införande i Sverige kom med på arbetsprogrammet. Redan av den anledningen men även på grund av nya fynd blev det nödvändigt, att omredigera normalstämpeltyperna, och i klarhetens intresse har därför en helt ny indelning av dessa genomförts. För att underlätta orienteringen har dessutom särskilda stämpeltablåer utarbetats med vars hjälp samlaren kan göra klart för sig, vilken normaltyp en stämpel tillhör. Noter och anvisningar under varje normaltyp lämnar dessutom anvisningar, var sådana stämplat med specialtext kunna återfinnas. I övrigt har handboken indelats efter samma principer, som tillämpades i 1937 års stämpelhandbok».

Denna nya Handbok över Post- och Makuleringsstämplar från 1952 var en utomordentlig redovisning av vad man då visste om de svenska stämplarna. Även om en hel del nya upptäckter gjorts efter att boken kommit ut är den fortfarande en nödvändig uppslagsbok vid mer avancerade stämpelstudier. Den är sedan länge utgången från förlaget men säljs ibland — för goda priser — vid större frimärksauktioner.

1970-talet — Stämpelsamlandet som massrörelse

Under den senaste tioårsperioden har stämpelsamlandet nått en omfattning som man inte kunnat drömma om tidigare. Till stor del har detta berott på att samlarna fått tillgång till en omfattande litteratur inom skilda fält. Man har fått en ökad kunskap om vad som finns att söka, om sällsynthetsgrader och prisnivåer. Numera innehåller de flesta svenska frimärksauktioner särskilda stämpelavsnitt och många tar enbart upp stämpelobjekt. De större firmorna kan vitsorda att de har tusentals hängivna samlare i sina register.

Omfattande litteratur till samlarnas hjälp

Som några få exempel av många på nyare litteratur kan nämnas: Tidiga svenska datumstämplar del I och II sammanställda av Karl-Erik Stenberg och Stig Nilebrant och utgivna av Filatelistförbundet 1974. Del I inventerar de s k bågstämplarna som användes ca 1830–69 och del II kartlägger fyrkantstämpeln från ungefär samma tid. Den för drygt hundra år sedan dominerande s k Normalstämpeln 10 kommer också att redovisas i Förbundets skriftserie. Del I av tre planerade utkom under 1983.

Ett arbete som i hög grad ökat stämpelintresset i landet är Contenta ortstämpelkatalog som ursprungligen utgavs av Rune Gustavsson. Den första upplagan kom 1976 och en andra 1978. Utgivningen har nu övertagits av Frimärkshuset som stod bakom en tredje utgåva 1982. Den upptar samtliga postanstalter som är eller har varit verksamma från 1855 till 1981 och ger uppgifter om öppnings- och stängningsdatum, om stavningsvariationer, läns- och landskapstillhörighet samt ett närmevärde för resp ortstempel på olika frimärksemissioner. Här får man således, åtminstone teoretiskt, svar på frågor som: Vad är min Burträsk-stempel på 12 öre Vapen värd? Hur mycket kostar en Johansfors på Ringtyp? eller är Defvelstorp vanligare på Oscar än på Medaljong? I verkligheten spelar naturligtvis ett stämpelavtrycks tydlighet, placering och mycket annat stor roll för prissättningen liksom i vilken kondition märket är som det sitter på.

Oscarssamlande

Det allra största intresset i vår tid har riktats mot stämplar just på Oscarsfrimärken. Dessa har ju tryckts i jätteupplagor under lång tid (1885–1911). Dessutom fanns det kring sekelskiftet många postanstalter som numera försvunnit eller namnändrats, sådana har särskilt intresse för många sam-

lare. Under Oscarstiden hade man ännu tid att stämpla vackert och för hand — åtminstone på de flesta orter!

Den s k Oscarskatalogen har från en anspråkslös start 1972 utkommit i flera nya och reviderade upplagor. I den senaste från 1983 har man nått fram till en i hög grad tillförlitlig raritetsgradering av de 3 589 orter som varit i verksamhet under den s k Oscars-perioden 1885 — 1911 och dessutom angett sällsynthetsgraden på både boktrycksmärken (där resp avstämplingar ofta är ovanligare) och koppartrycksmärken. »Betygsättningen» är således inte en värdering i kronor och ören utan är gjord med sju olika raritetsgrader från noll (för de vanligaste ortstämplarna) till R (för de sällsyntaste).

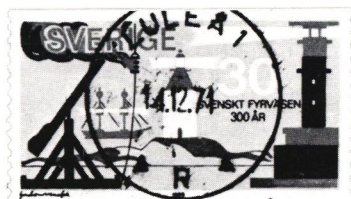
Tendenser inom stämpelsamlandet

En naturlig men inte alltid önskvärd följd av det starkt ökade stämpelin-tresset har varit att många sällsynta objekt blivit så dyra att de blivit helt oåtkomliga för samlaren i gemen. Då detta skrivs rapporteras just ett nytt rekordpris för en stämpel på ett Oscarsfrimärke. Den 24 sept 1983 såldes på en auktion i Stockholm Blekinge-stämpeln Jernavik 17 april 1885 på ett 10 öre Oscar boktryck för 8 360 kr. Visserligen vacker men ändå! Frimärket i sig självt är, med en vanlig stämpel från t ex Göteborg, värt någon krona om ens det.

Många samlare ägnar därför numera sitt intresse åt modernare, men inte mindre intressanta (och ofta förbluffande ovanliga), stämplat i måttligare prislägen. Många inriktar sig också på ett begränsat område, en stad, en socken eller kanske en järnvägslinje. En sådan begränsning gör det möjligt för vissa att jaga material från hela perioden från förfilateli och klassiska avsnitt till nyare, andra nöjer sig kanske med ett överkomligt tidsavsnitt kanske efter 1920 eller från det egna födelseåret. Sätten att samla är otaliga.

Alltfler sätter in sina stämplat i större sammanhang i en postal dokumentation — man belägger dem på försändelser, kvittenser, på avier. En del söker foton, kanske vykort av äldre posthus liksom uppgifter om de människor som tjänstgjort där. Många specialsamlar stämpeltyper och stavningsvarianter liksom stämplat från hemortens kommunikationsnät — ångbåtar, järnvägarna och lantbrevbärlinjer och postombud.

I en tid av ett växande antal frivilliga och motvilliga uppbrott och avsked har den s k hembygdsfilateli fått fler och fler anhängare. Det har redan fått genomslag i den filatelistiska litteraturen, i bokform och i tidningsartiklar. Det kommer mer och mer till uttryck på utställningarna. Vi gräver där vi står, kanske hittar vi våra rötter — och har oförsämrat roligt under tiden!

Även nutida stämplat blir gamla. Vackra brev bör sparas hela!

Vackra stämplat ur Astley Levins donation. Inrikes brev-valörerna dominerar (här 12 öre Vapen) men andra förekommer, se nedersta raden.